

8. august 2021 boganmeldelser

Sårbarhed, mod og vitalitet

Af Erik Exe Christoffersen

Anmeldelse af Henrik Kaare Nielsen: *I affekt – Studier i senmoderne politik og kultur*. 184 sider, Aarhus Universitetsforlag.

Henrik Kaare Nielsen er kulturteoretiker og professor på Aarhus Universitet. I flere udgivelser har han kredset om forholdet mellem æstetik, politik og socialitet. I denne bog handler det om forholdet mellem det affektive som en æstetisk, etisk, social og kropslig sanselig relation mellem subjektet og den sociale kontekst. Overordnet drejer det sig om det affektives rolle i samtidskulturen. Niensens bud er, at det affektive har indtaget en særlig rolle i det senmoderne samfund, hvor følelser, emotioner og stemninger har stadig stigende betydning for identitetsdannelsen. I affekt giver et teoretisk-analytisk bud på en forståelse af affekter i det senmoderne.

De sidste 25 år har i høj grad stået i katastrofernes og krisernes tegn: Terroraktioner, politiske og økonomiske kriser som Brexit, Trumpismen, coronapandemien, hvilket kan være med til at forklare den særlige disposition for emotionalitet, som kendetegner den aktuelle 'affekt-kultur'. Selv i fodbold viste Christian Eriksens pludselige og helt uventede hjertestop, at det humane er skrøbeligt og sårbart og kan igangsætte en lavine af affekter. Det tragiske kan som en kraft ramme uden tanke på retfærdighed, og denne erfaring gør emotioner, følelser og stemninger til dominerende reaktionsform. For affekter er under alle omstændigheder en livsnødvendig reaktion i en truende situation ifølge den fremtrædende affektforsker, Antonio Damasio.

Affektbegrebet

Det gennemgående spørgsmål i bogen er: Hvad er affekter og hvordan skabes den samfundsmæssig organisering og refleksion af affekter? Nielsen beskæftiger sig ikke med konkrete affekter, analysen af affekter som oplevelsesstruktur eller det at være i affekt. Der er ifølge Nielsen ingen konsensus om, hvad man skal forstå ved grundbegreberne 'affekt', 'emotion' og 'følelse'. Hensigten er derfor ikke en samlet afklaring, men Nielsen giver et bud set fra en bestemt kritisk position, som både medtænker subjektets erfaringsdannelse og den sociale organisering af denne.

I affekt skaber en vigtig afklaring i forhold til en række begreber, som har været dominerende de sidste 30 år med følgende underkategorier inspireret af Simo Køppe, 2008:

"Emotion: det kropslige potentiale (neuralt og somatisk, med indskrifter af livshistorisk erfaring) for forskellige subjektive tilstande.

Følelse: bevidst oplevet, refleksiv subjektiv tilstand. Forbundet med et specifikt objekt eller en specifik forestilling.

Stemning: bevidst oplevet, før-refleksiv subjektiv tilstand. I modsætning til følelse diffus og uden objekt. Integrerer alle sansede fænomener i en subjektiv helhedsoplevelse.

Atmosfære: kollektiv stemning, der omslutter aktørerne i et socialt rum og udstyrer dem med en fælles helhedsoplevelse. På én gang subjektiv tilstand og objektivt forhold". (s.22).

Affekter er ifølge Nielsen komplekse kropsliggjorte ytringer, som forsøger at give mening til hverdagslivet. Man bliver ophidset, glad, harm, opstemt, vred, syngende, råbende, sørgende, jublende, truende, løssluppen.

Affekt har flere forskellige niveauer, som gør det hele endnu mere komplekst: psykologisk dækker det drifterne, som Freud har italesat. Kropsligt gælder det det sensoriske system og de impulser, som hjerne og krop sender frem og tilbage, fx når man rødmer, når hårene rejser sig eller tårerne springer frem.

Offentligheden er en ramme for erfaringsbearbejdning af socialiserede affekter og er rummet for en udveksling mellem det partielle, dvs. grupper og enkeltpersoners særinteresser og det almene og universelle.

Dømmekraft

Kernebegrebet for Nielsen er dømmekraften, som er "forhandlingen" mellem det subjektivt set særlige unikke og det universelle og almene. Der er tale om en både politisk interessebaseret og æstetisk interessefri dømmekraft. Begrebet, som refererer til Kants oplysningstænkning, er ikke en statisk instans, men en balancering mellem det kognitive fornuftsbase, det etiske og det affektive med henblik på et inkluderende universalistisk fællesskab baseret på menneskerettigheder og ytringsfrihed og det fælles humanitære. Ud fra denne normative position forholder Nielsen sig kritisk til såvel venstre- som højre-populisme, der gennem affektive appeller opfører særlige partikulære positioner til at repræsentere det almene universelle. Nielsen stiller sig således i en dobbeltposition i forhold til det affektive. På den ene side er integrationen af det affektive, fornuften og den etiske forpligtigelse en mulig ressource og en nødvendig dimension i enhver positiv samfundsudvikling. På den anden side kan det affektive isoleres, udnyttes og blive til uheldige fantasi og fjendebilleder. Det skaber en polarisering mellem *dem og os*: dem som vil udnytte og bekæmpe os.

Affekter i det senmoderne

Affekter har altid spillet en rolle i afbalanceringen af identiteten mellem det individuelle og det sociale, men har de sidste 20-30 år fået en ny betydning, som kan tilskrives den tiltagende individualisering og tilsyneladende frisættelse af subjektet, som politisk sker med neoliberalismens fremmarch fra begyndelsen af 1990'erne og afslutningen af den kolde krig. Globaliseringen, udviklingen af nye medier og den teknologiske revolution er desuden med til at skabe grundlaget for den affektive vending, som også får stor forskningsmæssig betydning i humaniora og samfundsfag. Det affektive bliver en form for slagsmark, som handler om at erobre indre og ydre forestillingsbilleder, følelser og emotioner. Men affekter er i en krise- og katastrofepræget tid også helt afgørende for det enkelte subjekts evne til at skabe en form for personlig retning i forhold til både indre forestillingsbilleder (i forhold til hvad der er godt og skidt, rigtigt og forkert etc.) og i forhold til den ydre affektproduktion, som skabes i givne situationer og kontekster. Affekter skabes, mærkes, sanses og fortolkes, og subjektet handler og reagerer på disse påvirkninger.

Affektreguleringen bliver et vigtigt led for den nye fleksible, sårbare og omstillingsparate klasse, som både oplever mulighederne for en frihed og samtidig et voksende pres i en kamp om opmærksomhed og anerkendelse. Det er en udvikling, som skaber en række ambivalente følelser af både negativ og positiv karakter. Uendelige tilbud om oplevelser, deltagelse, medbestemmelse og identitet mødes med oplevelsen af tab af mening, afmagts vrede, falske løfter, men også fantastiske muligheder for den absolutte oplevelse. Det betyder at grænserne for det pinlige, sårbare, aggressionerne, og beskyldningerne flytter sig. Man kan både tillade sig at grine, græde og svine folk til på en måde, som tidligere var upassende. Både indre og ydre adfærdskoder flytter sig og muliggør uvante affektudladninger i det offentlige og private. Grænser for adfærd flyder, så rummet for affektudladning bliver stadig større både i positiv og negativ forstand.

Nielsen trækker især på sociologiske teorier om neoliberale samfundsformer, hvor affekter er grundlaget for en vellykket integration af subjektet i arbejdslivet og i samfundslivet generelt. Affekter, som typisk tidligere var individuelle og knyttet til det private, samfundsmæssiggøres og gøres til genstand for den økonomiske vækst og udvikling indenfor især IT og oplevelsesindustri. Lykkefølelse, tillidsfølelse, stolthed, anerkendelse, omstillingsevne, selvrealisering er værdier, som er efterstræbelsesværdige i arbejdslivet, i det private og i den kulturelle offentlighed. Medierne dyrker den personlige lykke eller tragedie med stor omhu, og det samme gør både politikerne og det kommercielle udbudsmarked. Der er en kæmpe cirkulation af affekter, hvilket kræver meget af det enkelte subjekt, både at skulle agere i og reagere på. Denne cirkulation bliver så at sige en negativ ladet spiralbevægelse mod et affektivt menings- og kontroltab.

Kampen om affekterne

Affekternes stadig større betydning og opmærksomhed gælder indenfor produktion og produktudvikling, i velfærds- og omsorgsarbejde, servicearbejde og diverse former for vejledning i forhold til samfundsmæssig deltagelse. Oplevelsesindustrien, som er stødt voksende i omfang og betydning, er ligeledes orienteret mod det affektive og udfylder et behov for oplevelse af affektiv mening, hvor meningsbehovet retter sig mere mod intens oplevelse end rationel oplysning, og oplevelsesindustrien er velvilligt rede til at udfylde det med oplevelsesaktiviteter, som skaber affektive sansninger. Det gælder både i fritidssektoren og i selve arbejdsorganiseringen, hvor affektive strategier skaber et grundlag for identitetsdannelse. Man taler om en kapitalisering af det immaterielle følelsesliv. Imidlertid er det vigtigt at tilføje, at det affektive også rummer et kritisk potentiale, som kan organiseres i forskellige retninger.

Oplysningen som position

Nielsens videnskabelige position er veldefineret og klar. Grundlaget er Frankfurterskolens kritiske oplysningstænkning med bl.a. Jürgen Habermas og Oscar Negt, baseret på 1700-tallets kritiske oplysning med Kants ide om dømmekraften som centralt begreb i overgangen mellem det personlige og det fælles almene (*sensus communis*). Herhjemme kunne man nævne Holbergs kritiske ironi som et eksempel på en æstetisk form, der formidler mellem det personlige og det almene. Det afgørende er subjektets evne til at tænke processen som transformerer personlige erfaringer til almene universelle bestemmelser.

For Nielsen drejer det sig således om at fremstille affektteorien indenfor en tradition, som forholder sig kritisk til affektudladninger udenfor den almene dømmekraft, baseret på individuel ret til affektiv udladning. Dermed forholder Nielsen sig også kritisk til dele af identitetspolitikken, som forbinder særlige identiteter og udtryksformer med partikulære fællesskaber for samtidig at gøre krav på deres universalitet.

Dele af affektteorien er efter Niensens skøn præget af en forsimplet vitalistisk mystifikation, som tager udgangspunkt i affekt som før-sproglige fænomener. Men ifølge Antonio Damasio kan man betragte affekter som en del af en vitalistisk organisk udvikling forbundet med emotive responser i forhold til omgivelserne, lige fra skrig, gråd til latter og vellyde. Affekter er i den forstand en nødvendig dimension i identitetsdannelsen, som gør det muligt at kommunikere ikke blot rationelt, men også følelsesmæssigt med omgivelserne.

Affekt og identitetspolitik

Affekter hænger i dag, som Nielsen beskriver det, sammen med identitetspolitik. Der er tale om en ren slagmark, som gennem de senere år er blevet skærpet betydeligt.

Identitetspolitik er en dimension i det borgerlige samfunds udvikling, som Habermas beskriver det i sin vigtige bog om den borgerlige offentlighed. Strukturen i et kapitalistisk samfund adskiller de private og partikulære interesser fra de almene, som dog er med til at sikre at de særegne interesser kan overleve og fungere. En række love, regler, konventioner varetager almenhedens strukturer (transport, beskyttelse af det private, sundhed og uddannelse, markedsregulering etc).

Udgrænsninger fra offentligheden har både en konkret og en mere symbolsk karakter, idet særlige grupper kan udskammes, krænkes, latterliggøres og i det hele taget gøres til en form for affektivt fjendebillede.

Kampen om affekterne og den identitetspolitik, som ifølge Nielsen betegner grupperes specifikke og partikulære interesser og behov for etiske og affektive repræsentationer, er i sig selv en ganske legitim og genkendelig proces i den borgerlige samfundsstruktur, men i det øjeblik disse kræves anerkendt som universelle og almene er det, at identitetspolitikken bliver problematisk for Nielsen. Både krænkeskulturen og modstanden mod denne som krænkeseparathed kan få en overdreven karakter. Her ville det have været velgørende med en række konkrete analyser af de sager, som har ramt medieoffentligheden: fx diskussionen af Henrik Dahls kritik af identitetspolitik som skadelig og samfundsundergravende i forhold til både forskningsfrihed og ytringsfrihed, diskussionen af diverse kønspositioner og krænkesformer om fx #MeToo eller diskussionen af identitetspolitikens undergravende funktion i forhold til kunst og diverse repræsentationsformer. De fleste er enige i at identitetspolitik er både en nødvendig og legitim organisering af visse unikke og særlige interesser. Det gælder både højre og venstre orienteret identitetspolitik. Men det er også klart, at der er nogle grænser for denne organisering som kan resultere i en form for ensretning. Uenigheden drejer sig om, hvor disse grænser går, og hvem der er *os* og *dem*. For nogle er det akademiske forskere, som er fjenden, for andre er det højrepopulismen, som er den største trussel. Identitetspolitik forhandler grænser, overskridelser af loven og normer for sandhed og hetz.

De sanselige affekter

Nielsen afslutter *I affekt* med at perspektivere til coronapandemien som både et affektivt samlingspunkt og en form for afledning fra fx klimaproblematikken. Tilsyneladende har situationen ikke fremmet det, Nielsen ser som en central reorganisering: borgerråd, som er blevet etableret i forhold til klimakampen, dog indtil videre uden den store effekt. Til gengæld har coronabølgen fået en vis form for afslutning med EM i fodbold rundt om i Europa og ligeledes i København. Der er tale om det nok største affektive show, som naturligvis ligger udenfor Niensens *I affekt*, men som kan være et godt eksempel på en organisering af det affektive rum som mulig 'genforening' af nationen. Behovet for positive affekter viste sig med Danmarks landskamp, hvor tilskuerne mødte frem med en stærk affektiv forventning og parathed til at indgå i en særlig EM-atmosfære med flag, rød-hvide farver, sang, råb, bevægelser med kroppen lige fra applaus til diverse symbolske gestus og kollektivt koreograferede impulser og reaktioner. Som subjekt kan man have mere eller mindre stærke følelser, forhåbninger, forventninger, omsorg, empati, stolthed for spillere, og som fællesskab inddrages man gennem rytmer, intensiteter i relation til både andre tilskuere og som reaktion på spillernes adfærd. Situationen med Christian Eriksens kollaps i Parken i København den 12. juni skabte en form for maksimal affekt. Mange måtte tilkendegive, at de reagerede med tårer over livets kontingens og ikke mindst egen skrøbelighed. Flere har efterfølgende talt om en affektiv atmosfære af kollektiv kærlighed. Det affektive har altså også et samlende niveau, som kan gå på tværs af identiteter.

Kunstens affektkultur

Det forekommer som lidt af en mangel, at Nielsen ikke inddrager kunsten som et centralt sted for affektivt arbejde og -produktion. Hvilken betydning tillægger Nielsen fx bogens intense og affektive fotoomslag af Joel Marklund? Hvordan kan affektive kunstrum bidrage til en refleksion, som er af en anden kvalitet end den politiske og markedsorienterede?

Kunst som immersive former, hvor tilskueren er en del af værket, kan ses som kunstens svar på 'den affektive vending', men dette ligger udenfor Niensens perspektiv. Der optræder samtidig et hierarki i bogen, som reducerer den vitalistiske affektteori til mysticisme. Her benytter Nielsen efter min vurdering "besværgelser" mod kunstens affekter. Vi kan nok blive enige om, at

den fornuftsbaserede kritik er central, men ikke nødvendigvis i ethvert kunstnerisk værk eller enhver kulturel begivenhed. Desuden kunne man formode, at den affektive vending i høj grad også er baseret på senmodernitetens forfald i forhold til fornuft, oplysning og handlekraft. Det kan imidlertid også vendes om, således at dømmekraftens kognitive, etiske og affektive dimensioner faktisk ikke kan skilles ad. Nielsens ideal er en integration af disse niveauer og en afbalancering i forhold til konteksten. Men det, jeg tænker her, er, at det affektive kan være dominerende i bestemte krisesituationer, som det aktuelt kan konstateres i mange kunstformer, der beskæftiger sig med samfundsmæssige kriser. Der spirer i sådanne kunstformer en vitalisering og valorisering af affektbegrebet, hvor man ikke kan skelne mellem fornuft og følelser. Jeg tænker her på kunstværker, hvor man ikke er tilskuer til det affektive, men så at sige er nedsænket i affekten og betragter samfundet ud fra denne sanselige optik som fx Aarhus Teaters podwalk *Jeg er her!* og forestillingen *En fortælling om blindhed*. I den første forestilling er tilskueren omsluttet af byens gader og lyd og oplever denne fra den hjemløses perspektiv. I den anden er tilskueren indhyllet i *hvid blindhed* på grund af en epidemi og oplever universet udelukkende gennem høresansen. De sanselige affekter bliver i begge forestillinger en mulig kritisk position i og med at tilskueren indgår i værket.

I Affekt er først og fremmest en teoretisk begrebslig fremstilling og den bidrager til en række interessante diskussioner og afklaringer i forhold til det store marked af affektteori. Det er et godt sted at begynde videre studier. Bogen kunne dog efter min smag godt være mere afbalanceret ved at give konkrete eksempler på især affekternes samfundskritiske potentiale, det være sig indenfor kunsten såvel som indenfor mediekulturen. Hvordan bidrager det affektive konkret til udviklingen af politisk dømmekraft og demokratisk myndiggørelse? Hvordan kunne man fx affektteoretisk diskutere en event som den såkaldte *Bustesag*, hvor en gipsstatue fra Kunstakademiet (se fx Christoffersen, <http://www.peripeti.dk/wp-admin/post.php?post=7244&action=edit>. *Anmeldelse* af Juliane Rebentisch, 2020) blev nedsænket i Københavns havn ud fra en identitetspolitisk motivering? Se dog også Nielsens fremstilling af The Yes Men's intervention på Roskilde Festival, 2016 s. 140.

I affekt kan i sig selv være med til at få øje på nogle interessante spørgsmål: Hvordan spiller forskellige affektprogrammer som X-factor eller DR1s *Kunstnerkolonien* sammen med en affektiv vending. Og hænger en bevægelse som #MeToo sammen med den affektive vending? Er den politiserede kritik af især humanistiske fagligheder som kønsstudier i sig selv udtryk for identitetspolitik og en politisk udnyttelse af en ophedet affektiv kultur?

Erik Exe Christoffersen er lektor ved Institut for Kommunikation og Kultur – Dramaturgi.